

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.707.048 у
Національному університеті
Цивільного захисту України
д.психол.н., професору
Наталії ОНІЩЕНКО

РЕЦЕНЗІЯ

члена разової спеціалізованої вченої ради ДФ 64.707.048
у Національному університеті цивільного захисту України
на дисертаційну роботу

ШАШЕНКОВА Дмитра Михайловича

**«ГЕНЕЗИС ВІТЧИЗНЯНОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
19.00.09 - «ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ» »,**

подану на захист на здобуття
наукового ступеня доктора філософії (PhD)
у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 «Психологія»

Актуальність дисертаційної роботи. Актуальність дисертаційного дослідження здобувача Шашенкова Дмитра Михайловича не визиває сумніву, оскільки присвячено вирішенню важливого наукового завдання щодо визначення фундаментальних характеристик теоретико-емпіричних напрацювань вітчизняних дослідників у галузі психології діяльності в особливих умовах.

Аналіз психологічних досліджень, проведених в межах спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах», дозволяє реалізувати позитивні та блокувати негативні тенденції у вивченні компонентів неперервних і радикальних змін на стратегічно-оперативному та тактичному рівнях у керуванні органами та підрозділами сектору безпеки та оборони України.

Результати розвитку психологічних досліджень в межах спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах», свідчать про те, що це

прикладна галузь вітчизняної психологічної науки, її пізнавальні засоби отримали право на особисту методологію, яку необхідно розвивати не тільки на сторінках наукових журналів, але і в рамках науково-пізнавальної діяльності практичних психологів сектору безпеки та оборони України. Сучасна система освіти в закладах вищої освіти з особливими умовами навчання, процес підготовки професійних психологів сектору безпеки та оборони України висуває якісно нові вимоги до аналізу наукових оцінок минулих та змісту майбутніх досліджень, рівню їх наукової рефлексії, відображенню явищ і процесів.

Отже, комплексна модель дослідження генезису психології діяльності в особливих умовах дозволяє не тільки узагальнити коло її наукових здобутків, але й визначити основні варіанти її розвитку в майбутньому.

Етапом розвитку сучасних поглядів на психологію діяльності в особливих умовах може виступати узагальнення результатів теоретичних та експериментальних (емпіричних) досліджень, що накопичились з 1991 року по теперішній час. Така робота затребувана, по-перше, практичними запитамі, перш за все, сектору безпеки та оборони України та, по-друге, - внутрішньою логікою наукової діяльності, яка дає можливість отримати справжнє, адекватне і достовірне знання.

Завданнями дослідження, вирішеними в ході досягнення мети дисертаційної роботи здобувача Дмитрія Шашенкова, є такі:

✓ на основі загальних стандартів захисту кваліфікаційних наукових праць вітчизняної спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах» визначити її предмет та проблемне поле; окреслити коло професій, які входять до її предметної області; виявити міждисциплінарні зв'язки цієї спеціальності з біологічними, технічними, історичними, юридичними, педагогічними, медичними, військовими, соціологічними науками, національною безпекою та державним управлінням;

✓ на основі ретроспективного аналізу проблем психології діяльності в особливих умовах обґрунтувати та охарактеризувати періоди становлення та розвитку вітчизняної спеціальності 19.00.09;

✓ на основі змісту та результатів діяльності вітчизняних вчених, відображених у кваліфікаційних наукових працях, дослідити процес розвитку вітчизняної спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах»; визначити її сутність, особливості, специфічні риси, напрямки та категоріальне поле; розкрити гендерну складову цієї спеціальності; здійснити наукову характеристику спрямованості методів психологічних досліджень в межах цієї спеціальності;

✓ окреслити перспективи подальшого розвитку вітчизняної спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах» з урахуванням особливостей її історичного шляху та сучасного стану, потреб психологічної науки в цілому та запитів суспільної практики в цій галузі знання.

Об'єктом дисертаційного дослідження здобувача Дмитрія Шашенкова є спеціальність 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах».

Предмет дослідження дисертаційного дослідження здобувача Дмитрія Шашенкова є походження, становлення, зміст та динаміка психологічних знань, відображених в продуктах діяльності вітчизняних вчених та пов'язаних з життєдіяльністю людини в особливих умовах.

Актуальність теми дисертаційного дослідження ґрунтується на виконанні плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України і пов'язане з Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» та Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 1215-р «Про затвердження плану заходів на 2021-2023 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року».

Також матеріали дослідження використано при опрацюванні науково-дослідної роботи «Психологія професійного здоров'я працівників сектору безпеки та оборони України» (РК№0120 U000003).

Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень і висновків, сформульованих у дисертаційному дослідженні. Дисертаційне дослідження є самостійною, логічною та структурою завершеною науковою роботою. Наукові положення і висновки дисертаційного дослідження належним чином обґрунтовані та є достатніми за сумою отриманих у дисертації нових наукових положень, які підтверджують успішне виконання наукової і освітньої складових освітньо-наукової програми «Екстремальна та кризова психологія» за спеціальністю 053 «Психологія» та повну відповідність науковому ступеню «доктор філософії».

У процесі роботи використовувались адекватні меті дисертації загальнонаукові і спеціальні методи дослідження теоретичного і емпіричного характеру, а також статистичні методи: описова статистика Exell.

Проведений теоретичний аналіз достатньої кількості сучасних наукових джерел та досліджень (274 наукових джерел), який утворив собою цілий модульний підхід у вирішенні питання щодо фундаментальних характеристик теоретико-емпіричних напрацювань вітчизняних дослідників у галузі психології діяльності в особливих умовах.

Критичний аналіз рукопису дисертаційного дослідження Дмитра Шашенкова не виявив сумнівних, неоднозначних чи необґрунтованих висновків і тверджень, ознак академічного, чи інших видів плагіату, ознак фальсифікації чи фабрикації даних.

Таким чином, ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень і висновків, отриманих здобувачем Дмитром Шашенковим, не викликає сумнівів.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційному дослідженні здобувача Дмитра Шашенкова було здійснено ґрунтовний аналіз

теоретико-методологічних основ дисертаційних дослідженнях за спеціальністю 19.00.09. - «Психологія діяльності в особливих умовах».

За результатами критичного аналізу отриманих здобувачем результатів дисертаційного дослідження, визначено такі пункти наукової новизни: *вперше* вирішено завдання цілісного розгляду психології діяльності в особливих умовах (від зародження у вітчизняній суспільній думці до теперішнього часу); визначено сутність вітчизняної спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», її особливості, специфічні риси, напрямки та категоріальне поле; розкрито гендерну складову цієї спеціальності; здійснено наукову характеристику спрямованості методів психологічних досліджень, що найчастіше використовуються в межах цієї спеціальності; *удосконалено*: процес узагальнення результатів теоретичних та експериментальних (емпіричних) психологічних досліджень, що накопичились за певний період часу; проблемно-хронологічну класифікацію кваліфікаційних наукових праць, захищених в основних вітчизняних центрах з дослідження проблем психології діяльності в особливих умовах (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького; Національний університет цивільного захисту України; Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба); *дістали подальшого розвитку*: наукові погляди щодо розкриття структури та категоріального статусу методологічних основ психологічних досліджень.

Практичне значення представлених у кваліфікаційній науковій праці результатів обумовлено тим, що вони дозволяють доповнити історію розвитку вітчизняної психології на основі урахування динаміки формування одного з її напрямків, розширити джерельну базу історико-психологічних досліджень, концептуалізувати підхід до вивчення історії становлення та розвитку наукового спрямування та галузі психології.

Практичне значення дослідження пов'язано також з можливістю вдосконалення навчально-методичних комплексів з історії вітчизняної

психології, а також навчальних програм, що використовуються у підготовці та перепідготовці кадрів у галузі екстремальної та кризової психології, психології діяльності в особливих умовах.

Отримані результати можливо використовувати у процесі розробки рекомендацій та цільових програм щодо психологічного забезпечення діяльності працівників сектору безпеки та оборони України з метою мінімізації негативних психологічних наслідків їх діяльності в умовах надзвичайної ситуації природного, техногенного, соціального та/або воєнного характеру.

Результати дослідження надані кафедрі психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України та рекомендовані для використання в освітньому процесі під час підготовки фахівців, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Екстремальна та кризова психологія» за третім (доктор філософії) рівнем вищої освіти, спеціальність 053 – «Психологія», галузь знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» (акт впровадження від 22 травня 2023 року); використані в освітньо-науковій діяльності Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба: при розробці програми та методики курсової підготовки фахівця SERE-психології для Повітряних Сил Збройних Сил України; реалізовані у науково-дослідній роботі шифр «Ізоляція-ПС» (номер державної реєстрації № 0121U112617) при розробці проекту стандарту реінтеграції (відновлення) льотно-підйомного складу Повітряних Сил Збройних Сил України, звільненого з примусової ізоляції (акт впровадження від 22 липня 2023 року).

Повнота викладання результатів дисертаційного дослідження в наукових фахових виданнях. Викладений матеріал у представлених публікаціях повною мірою відображає основні результати, отримані особисто Дмитром Шашенковим, та обґрунтовує всі наукові положення і висновки роботи. Оскільки здобувачем опубліковано 12 наукових праць, в тому числі в 4 наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних

наукометричних баз.

Усі публікації здобувача викладено у відкритий доступ у цифровий репозитарій Національного університету цивільного захисту України.

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалась шляхом доповідей на 12 науково-практичних конференціях.

Таким чином, матеріали дисертаційного дослідження здобувача Дмитра Шашенкова за науковим рівнем і повнотою викладання у друкованих фахових виданнях повністю відповідають чинним вимогам МОН України та пройшли апробацію на конференціях міжнародного рівня в необхідному обсязі (Порядок присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197 у чинній редакції від 23.05.2023 р.).

Оцінка змісту дисертаційної роботи та її оформлення. Дисертаційне дослідження здобувача Дмитра Шашенкова є завершеною науковою роботою, рукопис якої викладено на 341 сторінки друкованого аркушу, з яких 229 сторінок основного тексту. Рукопис дисертації складається з титульного аркуша, анотації на 14 сторінках державною та англійською мовами, змісту на 5 сторінках, переліку умовних скорочень, вступу на 11 сторінках, 3 розділів, висновків на 7 сторінках, списку з 274 використаних джерел літератури на 25 сторінках, 20 додатків на 112 сторінках, містить 23 рисунка та 8 таблиць.

Оформлення рукопису дисертації здобувача Дмитра Шашенкова за мовою та стилем викладання, а також за своєю структурою повністю відповідає вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 р.

Відповідність теми дисертаційного паспорту спеціальності. Тема та сутність здійснених здобувачем досліджень повністю відповідають Стандарту вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, який затверджено та введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України №646 від 20.07.2022 р.

У вступі дисертації здобувача Дмитра Шашенкова, що викладений на 11 сторінках, подано загальну характеристику дисертаційної роботи. Обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету роботи, основні завдання та гіпотезу дослідження, показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами темами, викладено наукову новизну, практичне значення отриманих результатів. Сформульовано об'єкт і предмет дослідження, перелічено методи наукового дослідження, наведено дані про особистий внесок здобувача, апробацію роботи та публікації.

У першому розділі здобувача Дмитра Шашенкова ЗАГАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 19.00.09 – «ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ»: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ, який займає 24 сторінки викладено результати теоретичного аналізу наукових джерел з питань особливостей розвитку психологічних досліджень діяльності в особливих умовах. Було сформульовано положення, що сприяють більш повному розумінню ролі та місця спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» в сучасній вітчизняній психологічній науці. Зокрема, здобувач провів теоретичний огляд з історії дисертацієведення: визначено етапи, особливості та вимоги до захисту дисертацій. Розглянуто особливості становлення спеціальності за шифром 19.00.11 - «Психологія праці в особливих умовах». Аналіз нормативно-правового забезпечення спеціальності 19.00.09 в незалежній Україні дозволив здобувачу визначити предмет та проблемне поле спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах». Також виділити коло професій, які входять до предметної області спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах» (пожежні, рятувальники, співробітники правоохоронних та спеціалізованих органів, військовослужбовці, космонавти, пілоти, моряки, охоронці, шахтарі, водії, спортсмени, працівники АЕС, особи, що стали жертвами подій, пов'язаних зі специфікою професійної діяльності зазначених категорій фахівців); виявити міждисциплінарні зв'язки спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в

особливих умовах» з біологічними, технічними, історичними, юридичними, педагогічними, медичними, військовими, соціологічними науками, національною безпекою та державним управлінням.

У другому розділі «РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ПСИХОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ», який займає 68 листів здобувачем було запропоновано дослідницьку модель вивчення генезу спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Дана модель дозволила задати періодизацію її становлення та розвитку, яка, безперечно, може згодом уточнюватися: початок зародження ідей психології діяльності в особливих умовах (донауковий період). Цей період можна віднести у часі від епохи існування Київської Русі (IX – XIII століття) до епохи українського козацтва (XV – XVIII століття); період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як прикладного напрямку науки про людину на етапі розквіту в Російській імперії промисловості, транспорту та військової справи (середина XVIII століття - рубіж XIX – XX століть); науковий період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як галузі радянської психологічної науки (початок XX століття – розпад СРСР); науковий період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як галузі сучасної вітчизняної психологічної науки (1991 – 2021 рр.). Виділені періоди збагатили сучасну спеціальність 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» власними постулатами.

У третьому розділі «НАУКОВИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ, ЯК ГАЛУЗІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ (1991 – 2021 рр.)», який займає 69 сторінок наведено ієрархію основних проблем, які цікавили вітчизняних психологів вищої кваліфікації в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Для усіх 230 дисертацій, захищених за період 1991-2021 рр. за вищезазначеною спеціальністю, перші одинадцять проблем у даній ієрархії виглядають наступним чином: особистість; психологічна підготовка, психологічна готовність; діяльність; негативні психічні стани; стрес та копінг-

стратегії; колектив (група, команда, екіпаж, відділення, розрахунок); психологічна адаптація; професіографічний аналіз основних видів ризиконебезпечної діяльності; психологічна допомога та підтримка; професійно-психологічний відбір; реабілітація, реадаптація, постізоляційний період. Здобувачем були обгрунтовані найбільш потужні вітчизняні центри з дослідження проблем в межах спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах». Досліджено гендерну складову вітчизняної спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах».

Проаналізовано та упорядковано методи (теоретичні, емпіричні, експериментальні, психодіагностичні, математико-статистичні, технічні) та психодіагностичні методики, які застосовувалися вітчизняними науковцями при проведенні досліджень в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Визначено основні варіанти розвитку наукових розробок з проблем психології діяльності в особливих умовах в майбутньому за допомогою перебору комбінацій змін компонентів дисциплінарної організації та системоутворюючих факторів, що детермінують цей розвиток.

Всі розділи закінчуються висновками, в яких повністю відображено їх зміст.

Висновки за дисертаційною роботою здобувача Дмитра Шашенкова займають 6 сторінок, в яких на високому науковому рівні, логічно, послідовно і повно відображають усі отримані результати дослідження, що відповідають рівню дисертації на здобуття наукового ступеня «доктор філософії» за спеціальністю 053 Психологія».

Список використаних джерел містить 274 найменування джерел інформації, на які наявні посилання у тексті роботи. Цитовані джерела відповідають вимогам сучасності і актуальності виконаних досліджень за темою дисертації. У списку джерел наявні посилання на всі основні власні публікації.

Таким чином, дисертаційна робота здобувача Дмитра Шашенкова є закінченою науковою працею, яка присвячена генезису вітчизняної спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах», оформлення дисертації відповідає вимогам ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення» та вимогам АК України згідно з Бюлетенем ВАК України №2 за 2000 р. та № 9-10 за 2011 р.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертаційного дослідження.

Позитивно оцінюючи рецензоване дисертаційне дослідження Дмитра Шашенкова можемо висловити наступні зауваження та вказати на дискусійний характер окремих положень:

1. У підрозділах 1.1 – 1.3 першого розділу «Загальні стандарти захисту кваліфікаційних наукових праць за спеціальністю 19.00.09 – «психологія діяльності в особливих умовах»: історія та сучасність» дисертаційного дослідження та підрозділу 3.2 третього розділу «Науковий період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як галузі вітчизняної психологічної науки (1991 – 2021 рр.)» доречним було б підводити поточні висновки з урахуванням матеріалу, який розглядається у цих підрозділах.

2. Зазвичай усталеною практикою є надання у другому розділі дисертаційного дослідження інформації про етапи дослідження, вибірку досліджуваних осіб, методи дослідження, тобто все що стосується організації та проведення дослідження. Але зазначеної інформації ми не знайшли. Також, на наш погляд, бракує чіткого алгоритму проведення контент аналізу дисертацій зі спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах. Може було б доцільне представити його у вигляді схеми або таблиці з вказанням відповідних параметрів психологічного аналізу?

3. У підрозділі 3.3 здобувачем проведений аналіз теоретико-методологічних основ дисертаційних дослідженнях за спеціальністю 19.00.09.

- «Психологія діяльності в особливих умовах», який був представлений у вигляді трьох блоків – загальнонауковий, загальнопсихологічний та спеціальний. На нашу думку, цей матеріал перевантажений переліком авторів, які тією чи іншою мірою приймали участь у наукових дослідженнях в рамках за спеціальністю 19.00.09. - «Психологія діяльності в особливих умовах».

Загальна оцінка дисертаційної роботи. Дисертаційне дослідження Шашенкова Дмитра Михайловича «ГЕНЕЗИС ВІТЧИЗНЯНОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 19.00.09 - «ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ»» є завершеною науковою роботою, основні отримані результати якої не порушують принципів академічної доброчесності. Тема та матеріали дисертації повною мірою відповідають Стандарту вищої освіти для третього (освітньо-наукового) рівня за спеціальністю 053 «Психологія».

Таким чином, представлена дисертаційна робота Шашенкова Дмитра Михайловича є актуальною та має наукову новизну, обґрунтованість і свою науково-практичну цінність у вигляді отриманих результатів, відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року №44, а дисертант заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія.

Офіційний рецензент:

Начальник навчально-наукової лабораторії
екстремальної та кризової психології
науково-дослідного центру
Національного університету
цивільного захисту України
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник

Яніна ОВСЯННІКОВА

Підпис *Яніни Овсянникової*
ЗАСВІДЧУЮ

УЧЕНИЙ СЕКРЕТАР КАНДИДАТ ПСИХОЛОГІЧНИХ
НАУК, СТАРШИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК
А. П. ПОБІДАШ
АНДРІЙ ПОБІДАШ

